

УДК 94(477.54)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/54-2-4>

Вадим ПОПОВИЧ,

orcid.org/000-0002-0720-6541

аспірант кафедри всесвітньої історії

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

(Харків, Україна) *vadympopovych@ukr.net*

(УКРАЇНСЬКА) РАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У 1960-Х – 1980-Х РР. ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПЕРІОДИКИ ВНЗ ХАРКОВА

У статті через призму періодичних видань вищих навчальних закладів Харкова розглянуто процес формування ідентичності студентської молоді міста у 1960-ті – 1980-ті рр. Актуальність роботи полягає у тому, що вивчення проблем, пов'язаних з процесом ідентифікації в УРСР може пролити світло на причини краху радянської системи. Джерельну базу дослідження становлять газети вищих навчальних закладів міста: «Харківський університет», «Ленінські кадри», «Автодорожник», «За радянського лікаря», «За авіакадри», «Знання». Метою дослідження є провести у публікаціях періодичних видань вишів Харкова аналіз вербальних та візуальних образів, за допомогою яких відбувалася актуалізація радянської (неоімперської) та української ідентичностей і визначити співвідношення між ними. Шляхом аналізу візуальних та вербальних образів, які могли використовуватися для формування ідентичності серед студентського загалу було встановлено, що українська мова була постійно присутня на сторінках зазначених газет, за винятком однієї. Але роль української мови була зведена до простого засобу ретрансляції радянських цінностей. Дається взнаки активне використання епітетів, що мають яскраво виражений етатистський відтінок. Передусім, мова йде про епітет «радянський», який часто вживався разом зі словами «студент», «держава», «Україна». У своїй пропаганді комуністична влада використовувала образи, які мали доводити органічність для українців радянської ціннісної моделі та безпеліційність марксистсько-ленінської візії історії народів СРСР. Таким чином, в рамках формування «нової історичної спільноти» радянська влада намагалася створити наднаціональну універсальну ідентичність, в якій радянсько-російський компонент паразитував би на українському субстраті, а українська тематика була зведена до етнографічного рівня.

Ключові слова: газети, ідентичність, періодика, радянська ідентичність, студенти, українська ідентичність, Харків.

Vadym POPOVYCH,

orcid.org/000-0002-0720-6541

Graduate Student at the Department of World History

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

(Kharkiv, Ukraine) *vadympopovych@ukr.net*

(UKRAINIAN) SOVIET IDENTITY IN THE 1960'S – 1980'S. THROUGH THE PRISM OF KHARKIV UNIVERSITY PERIODICALS

The article examines the identity formation process of the city's student youth in the 1960's and 1980's through the prism of periodicals of Kharkiv higher educational institutions. The relevance of the work lies in the fact that the study of problems related to the process of identification in the Ukrainian SSR can shed light on the causes of the collapse of the Soviet system. The source base of the research is made up of newspapers of higher educational institutions of the city: «Kharkivskyi universytet», «Lenynski kadry», «Avtodorozhnyk», «Za radianskoho likara», «Za aviakadry», «Znannia». The purpose of the research is to conduct an analysis of verbal and visual images in the periodical publications of Kharkov universities, which were used to actualize the Soviet (neo-imperial) and Ukrainian identities and to determine the relationship between them. By analyzing the visual and verbal images that could be used to form an identity among the student population, it was established that the Ukrainian language was constantly present on the pages of the mentioned newspapers, with the exception of one. But the role of the Ukrainian language was reduced to a simple means of relaying Soviet values. Active use of epithets with a pronounced statist tone is indicated. First of all, we are talking about the epithet «soviet», which was often used together with the words «student», «state», «Ukraine». In its propaganda, the communist authorities used images that were supposed to prove to Ukrainians the organicity of the Soviet value model and the irrevocability of the Marxist-Leninist vision of the history of the peoples of the USSR. Thus, as part of the formation of a «new historical community», the Soviet authorities tried to create a supranational universal identity, in which the Soviet-Russian component would be a parasite on the Ukrainian substratum, and the Ukrainian subject was reduced to the ethnographic level.

Key words: newspapers, identity, periodicals, Soviet identity, students, Ukrainian identity, Kharkiv.

Постановка проблеми. Намагаючись реалізувати на практиці ключові комуністичні гасла, КПРС стикалася із певними об'єктивними явищами, які не повною мірою вписувались в світоглядну картину радянської ідеології. Певно, одним із найбільш неузгоджених елементів радянської системи в усі часи була проблема ідентичності. Більшовики, керуючись на початковому етапі державного будівництва логікою «світової пролетарської революції» дивилися на національне питання, як на другорядне у порівнянні з класовою солідарністю. Проте, перебіг подій Української революції 1917–1921 рр. переконав більшовиків у важливості національного фактору. 1920-ті роки пройшли під знаком більшовицьких експериментів із ідентичністю, в рамках яких робилися спроби поєднати революційну риторику, класову теорію та національні особливості народів, що населяли СРСР. Проте невдачі, яких зазнало більшовицьке керівництво у внутрішній та зовнішній політиці, поступово призвели до того, що у середині 1930-х рр. гуманітарна політика та офіційна риторика Радянського Союзу зазнають суттєвих змін, які у питаннях формування ідентичності полягали у реабілітації великоросійського дискурсу. З того часу російський націоналізм став невід'ємним елементом радянської неоімперської гуманітарної політики.

Зважаючи на те, що цілковита відмова від інтернаціоналізму та ігнорування факту окремішності українців були на той час неможливими, політика радянської влади в Україні у другій пол. XX ст. була спрямована на конструювання ідентичності на рівні дискурсивних практик та мала цілу низку глибоких протиріч, важливих для розуміння причин девальвації радянської світоглядної системи. Дослідження цих протиріч, що сформувалися у радянському дискурсі у 2 пол. XX ст. може пролити світло на передумови краху СРСР.

Аналіз досліджень. Вивченням питання ідентифікації в українському соціумі займалися О. Каганов (Каганов, 2019), К. Кислюк (Кислюк, 2017), Г. Лавриненко (Лавриненко, 2019), Л. Масенко (Масенко, 2016), О. Рябченко (Рябченко, 2012), О. Шпорлюк (Шпорлюк, 2000) та інші вітчизняні дослідники. В українській історіографії погляди на процеси формування ідентичності в Радянському Союзі другої половини XX ст. певною мірою різняться. Так К. Кислюк говорить про існування в УРСР української радянської ідентичності, що мала бінарну модель та полягала у проникненні в український культурний простір радянських цінностей через панівну російську культуру. У порівнянні із російською, українська

культура не принижувалася в офіційній державній риториці, але маргіналізувалася через зведення її на рівні дискурсивних практик до етнографічної категорії, до так званої «шароварщини». Таким чином в рамках української радянської ідентичності співіснували дві культурні матриці – російська, що позиціонувалася провідною, та вульгаризована українська, якій відводилася другорядна роль (Кислюк, 2017).

Г. Лавриненко, в свою чергу, розглядає процес конструювання ідентичності на теренах України у 2 пол. XX ст. через призму радянської політики, яка полягала у творенні так званої «нової історичної спільноти – радянського народу». За задумами керівництва СРСР, цей наднаціональний конструкт мав замінити собою у свідомості радянських громадян політичну націю. Дослідниця приходить до висновку, що в умовах тоталітаризму, держава примусово намагалася нав'язати громадянам СРСР нову ідентичність, проте ця спроба зазнала невдачі через ігнорування радянським керівництвом особливостей процесу ідентифікації, цінностей окремих народів, що входили до складу Радянського Союзу. Тож, закономірно, що цей універсалістський конструкт зазнав свого часу цілковитого краху (Лавриненко, 2019).

Безперечно, важливим інструментом, за допомогою якого радянська влада спрямовувала ідентифікацію студентів у потрібному руслі, були багатотиражні друковані видання вищих навчальних закладів. Контроль над редакціями вишівських газет з боку компартійних та комсомольських осередків, а також органів цензури забезпечував реалізацію державної політики в галузі формування «радянської людини». Загалом преса була потужним засобом пропаганди в СРСР, що пов'язано з її масовістю, доступністю, актуальністю наведеної інформації, яскравістю образів, наближеності до читача (Каганов, 2019: 140–167).

Джерельною базою для нашого дослідження є газети «Харківський університет», «Ленінські кадри», «Автодорожник», «За радянського лікаря», «За авіакадри», «Знання». В ході роботи з джерельним матеріалом було виявлено та проаналізовано 235 газетних матеріалів. Також в тексті статті є посилання на інтерв'ю, взяте у редактора газети «Ленінські кадри» (зараз – «Політехнік») С. Землянської.

Не викликає сумніву, що різноманітні газетні публікації могли сприяти процесу ідентифікації читачів. Таким чином, всебічне висвітлення порушеної проблеми можливе лише в рамках масштабного комплексного дослідження. Ми ж в статті зосередимося на певних маркерах, які, на нашу

думку, є ключовими у питанні ідентифікації: мові, вербальних образах, комеморативних практиках, історичних постатях та візуальних символах.

Мета статті. Провести у публікаціях періодичних видань вищів Харкова аналіз вербальних та візуальних образів, за допомогою яких відбувалася актуалізація радянської та української ідентичностей і визначити співвідношення між ними.

Методологія дослідження. Для виконання дослідження нами були застосовані історико-хронологічний та історико-системний методи. Аналіз текстів проводився шляхом деконструкції. Окремі образи, наявні в тексті, аналізувалися відповідно до напрацювань історичної імагології.

Виклад основного матеріалу. В УРСР попри очевидність заходів радянської влади, спрямованих на впровадження соціалістичних цінностей та русифікацію, на рівні дискурсивних практик відбувалася постійна апеляція до вербальних конструкцій та візуальних образів, що були тим чи іншим чином пов'язані з Україною. Цей, з першого погляду, неприродний симбіоз кількох конкуруючих ідентичностей – української, великоросійської та радянської у семіосфері пізнього соціалізму цілком узгоджувався із міфологією про «союз братніх республік».

Беззаперечно, компартійна верхівка СРСР серйозно ставилася до питання створення серед українців певної універсальної ідентичності, але особливу увагу вона приділяла процесу ідентифікації студентської молоді. Учні вищих навчальних закладів Радянського Союзу мали отримати освіту, яка б передбачала не лише опанування певним обсягом знань, але і забезпечувала формування відповідного світогляду. Радянські студенти у майбутньому мали поповнити ряди правлячої еліти в СРСР, прийти на керівні посади у політиці та промисловості, забезпечивши цим самовідтворення існуючої системи. Для того, щоб молоді фахівці стали ретрансляторами соціалістичних цінностей, важливо було домогтися, щоб вони ідентифікували себе з існуючою в державі системою. Проте у вихованні серед студентів радянського патріотизму крився певний парадокс, що пов'язаний із потребою потужної ідеологічної обробки молоді, яка відбувалася паралельно із різностороннім інтелектуальним розвитком особистості, формуванням навичок критичного мислення.

Тепер же розглянемо окремі, перераховані нами вище маркери, за допомогою яких радянська влада сприяла формуванню ідентичності. Мова була і залишається ключовим фактором, що сприяє процесу ідентифікації особистості, адже забезпечує

її інтеграцію до єдиної знакової системи, притаманної певному суспільству. До того ж, мова є важливим елементом національної культури. Майже всі газети, які становлять основу джерельної бази нашого дослідження, протягом окресленого періоду виходили українською мовою. Виключення становить тільки газета «Ленінські кадри», яка починаючи з 1977 р. виходить російською мовою. Головний редактор газети С. Землянська в інтерв'ю пояснювала подібне рішення тим, що у той період в ХПІ навчалася велика кількість студентів-іноземців, які не знали української мови на відміну від російської, володіння якою було необхідною умовою вступу до радянських ВНЗ (Землянська, 2021). У відповідь на прохання іноземців газета змінила мову друку. Решта перерахованих газет друкувалися українською.

Проте парадокс полягає в тому, що на сторінках цих газет українськими словами велася пропаганда вживання російської мови, котра популяризувалася, як мова міжнародного спілкування, своєрідна *lingva franca* Радянського Союзу та соціалістичного табору загалом (Котусевич, 1986). Таким чином, українська мова була присутня на сторінках газет як система передачі інформації, роль якої була даниною «ленінській національній політиці» (Полякова, 1964). Подібний стан речей яскраво ілюструє той факт, що іноді у газетах можна знайти критичні статті, автори яких обурюються великою кількістю помилок у текстах студентських робіт, засуджують зловживання жаргонізмів, англіцизмів, нецензурної лайки та закликають загалом дотримуватися чистоти мови. В цих матеріалах ніколи не вказується, про яку саме мову йдеться, але з їх контексту стає зрозуміло, що автори цих матеріалів виступають саме на захист російської (Готнев, 1969). Тож акцентуалізація мови, як цінності стосувалася, у першу чергу, мови російської.

Велика кількість статей, що порушували тим чи іншим чином мовні питання, були пов'язані із вивченням російської мови студентами, що приїхали на навчання з-за кордону. Проте, на перший погляд, незаангажовані тексти таких матеріалів були просякнуті пропагандою російської мови. Так, у газеті Харківського медичного інституту за 1988 р. вміщена стаття про школу-семинар для студентів, що вивчають російську мову, яка завершується наступними словами: «[студенти]... перетворили навчання в свято російської мови – мови миру, дружби і міжнародного співробітництва» (Запорожець, 1988). Подібні пасажи по відношенню до російської мови супроводжують і безліч інших газетних матеріалів.

Певну зміну щодо статусу української мови можна простежити лише у роки перебудови. У 1989 р. було ухвалено Закон УРСР «Про мови в Українській РСР», який з огляду на політику «гласності» спровокував на сторінках вищівської преси дискусію стосовно місця української мови у суспільному просторі (Референдум о языке, 1989). Так, у газеті «За радянського лікаря» за 1989 р. вміщена стаття під заголовком «Чи знають студенти державну мову?». В ній автор зазначає, що майже 60% студентів цікавляться українською культурою та знають українську мову, проте 70% студентського загалу негативно сприймають ідею переходу навчання на українську через відсутність навчальних посібників та літератури, спеціальну термінологію (Лантух, 1989). У роки пізньої перебудови стала можливою академічна дискусія, що виходила у тому числі і на сторінки газет. Так, у 1990 р. на філологічному факультеті ХДУ серед студентів і науковців відбувся круглий стіл, на якому серед інших порушувалося питання викладання українською мовою, особливо для філологів українського відділення. Стаття про цей форум з'явилася у газеті «Харківський університет» (Котятко, 1990).

Процес ідентифікації студентів йшов також і опосередкованим шляхом, через ототожнення своєї професійної спільноти із соціальними групами вищого порядку, яке в рамках дискурсивних практик відбувалося шляхом застосування відповідних епітетів, що мали характерний етатистський відтінок. Так про студентів говорять, як про держслужбовців, зазначаючи, що студентська молодь має перед радянською державою цілу низку обов'язків (Новикова, 1972). Заголовки статей, тексти газетних матеріалів рясніють звертаннями до студентського загалу, в яких їх називають «комсомольцями» (Акварин, 1966), «ленінцями», «комуністами» (Барсуков, 1972), «радянськими студентами», тощо. Подібні вербальні конструкції мали актуалізувати у молоді відчуття приналежності до радянського суспільства загалом, чи до Радянського Союзу, через членство у загальнодержавних організаціях, таких, як наприклад ВЛКСМ. Зазначимо, що дуже часто студентство називалося «радянським», і жодного разу – «українським».

Україна в текстах газетних матеріалів також згадується переважно у поєднанні із епітетом «радянська» (Рубач, 1967). Поодинокі згадки про Україну без підкреслення її «радянськості», переважно стосувалися публікацій, у яких Україна фігурувала, як територія, або ж етнографічна категорія (Віленко, 1966). Разом з цим, Україна ніколи на сторінках газет не згадувалася у поєднанні зі

словами «Вітчизна» та «Батьківщина». За допомогою вербальних конструкцій і візуальних образів на сторінках газет ці терміни пов'язувалися саме із Радянським Союзом, а не Українською РСР (Марченко, 1972).

Можливість уявляти Україну поза радянським контекстом з'явилася у роки пізньої перебудови. В цей час, у зв'язку із політичними процесами в СРСР, вперше на сторінках газет з'являється словосполучення «незалежна Україна» (Мамалуй, 1991). Місце України серед інших республік завжди характеризувалося радянським кліше про «єдину родину» та «братню сім'ю» (Терехов, 1982). Але в рамках цієї «братньої сім'ї» різними засобами, зокрема апеляцією до історичних подій, таких як входження західноукраїнських земель до складу УРСР (Юрченко, 1964), цитатами з творів російських та українських митців, підкреслювалася історична та культурна близькість України та Росії.

Святкові номери зазначених газет були приурочені до головних державних свят в СРСР – День радянської армії, Міжнародний жіночий день, День народження Леніна, День солідарності трудящих, День Перемоги, річниця так званої Великої Жовтневої революції, День Конституції СРСР. Чорнобілі зазвичай газети, до державних свят виходили в яскравій кольоровій гамі. Редакції отримували вказівки щодо оформлення святкових номерів та відповідні матеріали, зокрема було багато радянської державної символіки, візуальних образів, серед яких помітну кількість становлять портрети Леніна (Ленін завжди з нами, 1975).

Конструювання ідентичності відбувалося, також і через меморіальні статті, що були присвячені видатним постатям – громадсько-політичним діячам, поетам, письменникам та науковцям. Тут теж можна відзначити, що більшість таких матеріалів присвячена радянським державним діячам та партійним функціонерам. Зокрема, першість за кількістю згадок у друкованих виданнях належить Леніну, який різьоме випереджає усіх інших історичних діячів. Найбільше матеріалів про нього можна знайти у номерах, приурочених до державних свят. Зображення Леніна часто ілюструють перші шпальти газет, на яких його зображають у традиційній пізньорадянській монументальній естетиці. Пік матеріалів, присвячених «вождю» припадає на кінець 1960-х – початок 1970-х. Це пов'язано зі сторічним ювілеєм від народження Леніна.

Серед провідних постатей, що мають приналежність до української культури і жодним чином не співвідносяться із добою СРСР найбільше згадок, присвячених Григорію Квітці-Основ'яненку, Івану Франку, Лесі Українці та Тарасу Шевченку.

Біографії українських діячів висвітлені у відповідності до радянського бачення минулого. В газетних матеріалах робиться акцент на соціалістичних, революційних поглядах видатних українців, їх співчутті простому народу (Чугуй, 1984).

Поруч із українськими діячами культури згадки про російських поетів і письменників куди численніші. Так, за 1960–1980 рр. О. Пушкіну в газетах «Харківський університет» та «Ленінські кадри» було присвячено вісім великих статей, в той час як Т. Шевченку – п'ять (Лагунов, 1984). «Мовою Леніна і Пушкіна» – саме такий заголовок має стаття за 1985 рік, вміщена у газеті «Ленінські кадри», присвячена вивченню російської мови студентами-іноземцями. Вона завершується наступними словами: «В добру путь вам ті, хто почав вчити велику мову великого народу! В добру путь вам ті, хто в майбутньому стане навчати мові Леніна і Пушкіна своїх співвітчизників» (Олейник, 1985). Ціла низка подібних висловів і статей підштовхують до висновку, що постать Пушкіна – один із основних образів (на рівні з Леніном), що супроводжував кампанію популяризації російської мови.

Візуальні образи, що стосувалися України, переважно характеризуються малюнками молодих людей у традиційних українських костюмах, або фотографіями студентів в українському національному вбранні (*У вільний час*, 1964). Подібні фотографії досить часто супроводжують публікації, що висвітлюють роботу студентських гуртків самодіяльності, пісенних конкурсів, тощо (Перший огляд, 1970). З одного боку, зазначені візуальні образи досить часто ілюструють відповідні газетні матеріали, що можна інтерпретувати, як толерантне ставлення цензури до української культури. Проте з іншого боку, контекст в якому використовуються подібні образи, нівелював українську тематику до етнографічного рівня, та відсував її на маргінес радянського офіційного дискурсу, в той час, як російська мова, культура та

історія визначалися цінностями світового, чи принаймні загальнорадянського рівня.

Висновки. Отже, можемо констатувати, що радянська влада в окреслений період намагалася створити наднаціональний сурогат політичної нації, який у свідомості радянських громадян мав замістити собою етнічну ідентичність, та активно формувався радянською владою під ідеологічним брендом «нової історичної спільноти – радянського народу». На представленому матеріалі є обмаль підстав розглядати «українську радянську ідентичність», як автономний ідейний конструкт, що формувався в рамках УРСР. На нашу думку, доцільніше говорити, що не сама радянська ідентичність, а власне процес ідентифікації мав в УРСР певні особливості, викликані національною самобутністю України.

Разом з тим, вмонтовуючи ідеологічний конструкт «радянського народу» до колективної свідомості громадян Української РСР, комуністична влада цілком свідомо експлуатувала українську тематику та мову, що слугували інструментом поширення саме універсальної радянської ідентичності, яка була поєднанням комуністичних гасел та спільної для всіх народів СРСР російської культурної матриці. Радянська ідентичність мала домінувати та пригнічувати українську ідентичність, яка нівелювалась до рівня «шароварщини». Таким чином, в рамках радянської ідентичності про взаємозв'язки між російськими та українськими компонентами не доречно говорити як про симбіоз. Радше це було паразитування російсько-радянського нарративу на українському субстраті. Державна пропаганда експлуатувала всі українські образи та сюжети, що могли слугувати підтвердженням органічності радянських цінностей для українського суспільства, або ж обслуговували міф про єдність українців та росіян, що був і залишається одним з головних елементів кремлівської пропаганди, яка ставить перед собою мету денационалізації українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аквармарін В. Найобразливіше. Думки з приводу... *Харківський університет*. 1966. № 25 (1942). С. 2.
2. Барсуков А. Наказ комуністів. *За авіакадри*. 1972. № 5 (420). С. 1.
3. Віленко В. Наша чудова північно-східна Україна. *Харківський університет*. 1966. № 48–49 (1425–1428). С. 4.
4. Готнев В. Двійка за мову. *Знання*. 1969. № 31 (529). С. 2.
5. Запорожець І. Свято російської мови. *За радянського лікаря*. 1988. № 11 (2092). С. 2.
6. Каганов, Ю. *Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія*. Запоріжжя: Інтер–М, 2019. 432 с.
7. Кислюк, К. Українська ідентичність в історико-культурній ретроспективі. *Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство*. 2017. № 2 (9), С. 3–8.
8. Котусевич, В. «Слава тебе, русский язык!» *Харківський університет* 1986. № 47–48, 1.
9. Котятко М. Діяти разом. *Харківський університет*. 1990. № 32–33 (3504–3505). С. 3.
10. Лавриненко, Г. Спільність «радянський народ» як універсальна політична ідентичність громадян СРСР. *Науково-теоретичний альманах*. 2019. Т. 22, № 11. С. 5–14.

11. Лагунов, О. Пушкин наше все. *Харківський університет*. 1984. № 45-46, С. 2.
12. Лантух А. Чи знають студенти державну мову? *За радянського лікаря*. 1989. № 37 (2136). С. 4.
13. Ленін завжди з нами. *Ленінські кадри*. 1975. № 15 (1214). С. 1.
14. Мамалуй А. Каким быть новому союзу и независимой Украине? *Ленинские кадры*. 1991. № 14 (1874). С. 1.
15. Марченко С. Я – громадянин Радянського Союзу. *Знання*. 1972. № 41 (661). С. 2.
16. Масенко Л. Концепт єдності в мові радянського тоталітаризму. *Наукові записки НаУКМА*. 2016. Том 189. С. 3–6.
17. Новикова О. Студент – посада державна. *Харківський університет*. 1972. № 53–54 (1928–1929). С. 1.
18. Олейник С. На языке Ленина и Пушкина. *Ленинские кадры*. 1985. № 34 (1654). С. 3.
19. Перший огляд. *Ленінські кадри*, 1970. № 1 (1000), С. 4.
20. Полякова Л. Майбутнє національних мов. *Харківський університет*. 1964. № 39 (1256). С. 2.
21. Попович, В. (інтерв'юер) & Землянська, С. (респондент). Інтерв'ю. Особистий архів автора. Харків. 2021.
22. Референдум о языке. *Ленинские кадры*, 1972. № 27 (1807), С. 1.
23. Рубач М. 25 грудня – 50 років Радянської України. *Ленінські кадри*. 1967. № 37 (939). С. 3.
24. Рябченко О. *Студенти радянської України 1920-1930-х років: практики повсякденності та конфлікту ідентифікації*. Харків: ХНАМГ, 2012. 456 с.
25. Терехов Ю. У братній сім'ї республік. *Харківський університет*. 1982. № 69–70 (2766–2767). С. 3.
26. У вільний час. *Харківський університет*, 1964. № 39–40 (771–772), С. 4.
27. Чугуй О. «Караюсь, мучуся... Але не каюсь!». *Харківський університет*. 1984. № 21–22 (2880–2881). С. 2.
28. Шпорлюк О. *Імперія та нації. З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі*. Київ: Дух і Літера, 2000. 354 с.
29. Юрченко О. Пісня про возз'єднання. *Харківський університет*. 1964. № 65–66 (1282–1283). С. 4.

REFERENCES

1. Akvamarin V. Naiobrazlyvishe. Dumky z pryvodu... [The most offensive. Thoughts on...]. *Kharkivskiy universytet*. 1966. № 25 (1942). P. 2. [in Ukrainian].
2. Barsukov A. Nakaz komunistiv. [Order of the communists]. *Za aviakadry*. 1972. № 5 (420). P. 1. [in Ukrainian].
3. Vilenko V. Nasha chudova pivnichno-skhidna Ukraina. [Our wonderful northeastern Ukraine]. *Kharkivskiy universytet*. 1966. № 48–49 (1425–1428). P. 4. [in Ukrainian].
4. Hotniev V. Dviika za movu. [Two for the language]. *Znannia*. 1969. № 31 (529). P. 2. [in Ukrainian].
5. Zaporozhets I. Sviato rosiiskoi movy. [Holiday of the Russian language]. *Za radianskoho likaria*. 1988. № 11 (2092). P. 2. [in Ukrainian].
6. Kahanov, Yu. *Konstruiuvannia «radianskoi liudyny» (1953–1991): ukrainska versiiia*. [Construction of the «Soviet man» (1953–1991): Ukrainian version]. Zaporizhzhia: Inter–M, 2019. 432 p. [in Ukrainian].
7. Kysliuk, K. Ukrainska identychnist v istoryko-kulturnii retrospektyvi. [Ukrainian identity in historical and cultural retrospect]. *Mizhnarodnyi visnyk: kulturolohiia, filolohiia, muzykoznavstvo*. 2017. № 2 (9), P. 3–8. [in Ukrainian].
8. Kotusevych, V. «Slava tebe, russkyi yazyk!» [«Glory to you, Russian language!»]. *Kharkivskiy universytet*. 1986. № 47–48, 1. [in Ukrainian].
9. Kotiatko M. Diiaty razom. [Act together]. *Kharkivskiy universytet*. 1990. № 32–33 (3504–3505). P. 3. [in Ukrainian].
10. Lavrynenko, H. Spilnist «radianskyi narod» yak universalna politychna identychnist hromadian SRSR. [Community «Soviet people» as a universal political identity of citizens of the USSR]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh*. 2019. T. 22, № 11. P. 5–14. [in Ukrainian].
11. Lahunov, O. Pushkyn nashe vse. [Pushkin is our everything]. *Kharkivskiy universytet*. 1984. № 45-46, P. 2. [in Ukrainian].
12. Lantukh A. Chy znaiut studenty derzhavnu movu? [Do students know the state language?]. *Za radianskoho likaria*. 1989. № 37 (2136). P. 4. [in Ukrainian].
13. Lenin zavzhdy z namy. [Lenin is always with us]. *Leninski kadry*. 1975. № 15 (1214). P. 1. [in Ukrainian].
14. Mamaluy A. Kakim byt novomu soyuzu i nezavisimoy Ukraine? [What will the new union and independent Ukraine be like?]. *Leninskie kadry*. 1991. № 14 (1874). P. 1. [in Russian].
15. Marchenko P. Ya – hromadianyn Radianskoho Soiuzu. [I am a citizen of the Soviet Union]. *Znannia*. 1972. № 41 (661). P. 2. [in Ukrainian].
16. Masenko L. Kontsept yednosti v movi radianskoho totalitaryzmu. [The concept of unity in the language of Soviet totalitarianism]. *Naukovi zapysky NaUKMA*. 2016. Tom 189. P. 3–6. [in Ukrainian].
17. Novykova O. Student – posada derzhavna. [Student is a state position]. *Kharkivskiy universytet*. 1972. № 53–54 (1928–1929). P. 1. [in Ukrainian].
18. Oleinyk P. Na yazyke Lenina i Pushkina. [In the language of Lenin and Pushkin]. *Leninskie kadry*. 1985. № 34 (1654). P. 3. [in Russian].
19. Pershyi ohliad. [First review]. *Leninski kadry*. 1970. № 1 (1000), P. 4. [in Ukrainian].
20. Poliakova L. Maibutnie natsionalnykh mov. [The future of national languages]. *Kharkivskiy universytet*. 1964. № 39 (1256). P. 2. [in Ukrainian].
21. Popovych, V. (interviewer) & Zemlianska, P. (respondent). *Interview*. Personal archive of the author. Kharkiv. 2021. [in Ukrainian].
22. Referendum o yazyke. [Referendum on language]. *Leninskie kadry*, 1972. № 27 (1807), P. 1. [in Russian].

23. Rubach M. 25 hrudnia – 50 rokiiv Radianskoi Ukrainy. [December 25 – 50 years of Soviet Ukraine]. *Leninski kadry*. 1967. № 37 (939). P. 3. [in Ukrainian].
24. Riabchenko O. *Studenty radianskoi Ukrainy 1920-1930-kih rokiiv: praktyky povsiakdennosti ta konflikty identyfikatsii*. [Students of Soviet Ukraine in the 1920s and 1930s: everyday practices and identity conflicts]. Kharkiv: KhNAUE, 2012. 456 p. [in Ukrainian].
25. Terekhov Yu. U bratnii simi respublik. [In the fraternal family of republics]. *Kharkivskiy universytet*. 1982. № 69–70 (2766–2767). P. 3. [in Ukrainian].
26. U vilnyi chas. [In free time]. *Kharkivskiy universytet*. 1964. № 39–40 (771–772), P. 4. [in Ukrainian].
27. Chuhui O. «Karaius, muchusia... Ale ne kaius!». [«I am punished, I suffer... But I do not repent!«]. *Kharkivskiy universytet*. 1984. № 21–22 (2880–2881). P. 2. [in Ukrainian].
28. Shporliuk O. *Imperiia ta natsii. Z istorychnoho dosvidu Ukrainy, Rosii, Polshchi ta Bilorusi*. [Empire and Nations. From the historical experience of Ukraine, Russia, Poland and Belarus]. Kyiv: Dukh i Litera, 2000. 354 p. [in Ukrainian].
29. Yurchenko O. Pisnia pro vozziednannia. [A song about reunion]. *Kharkivskiy universytet*. 1964. № 65–66 (1282–1283). P. 4. [in Ukrainian].